

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE PREVENTIVE DIN ANUL 2015 ÎN PIAȚA SFÂNTUL GHEORGHE A TIMIȘOAREI

Florin Drașovean, Cosmin Ioan Suciu**, Dragoș Diaconescu****

The 2015 rescue excavation in Timișoara's Sfântul Gheorghe Square

Abstract: The rescue excavations in Sf. Gheorghe square, Timișoara, continued in 2015, in two stages. During the first one, two small research units were opened, situated on the north-eastern and north-western corners, respectively. During the second stage, the deposits situated under the walls of Suleiman's mosque (16th century) were excavated. These deposits consist of three pre-Ottoman layers, together with the related features (before the mid 16th century). The area between the walls of the mosque, along with the sub-structures of the Jesuit church, was also investigated.

Keywords: *Sf. Gheorghe square, Timișoara, Ottoman period, Suleiman's mosque, Jesuit church.*

Cuvinte cheie: *Piața Sfântul Gheorghe, Timișoara, perioada otomană, moscheea lui Suleiman, biserica iezuită.*

1. Introducere

Cercetările arheologice preventive din anul 2015 au fost efectuate ca urmare a unor modificări ale proiectului de execuție a lucrărilor de reabilitare a centrului istoric al orașului, în zona Pieței Sfântul Gheorghe, situată în partea de est a cetății medievale a Timișoarei (**Fig. 1**). Acestea au avut menirea de a cerceta complexele arheologice din zonele afectate de lucrări, pentru salvarea informațiilor de ordin istoric și arheologic și a bunurilor din patrimoniul cultural național. În paralel, prin raportare la stratigrafia surprinsă în timpul cercetărilor din 2006 și 2013–2014, s-a urmărit și racordarea complexelor la orizonturile cultural-cronologice ale zonei. Cercetările s-au eșalonat pe parcursul a două etape: în ianuarie-februarie (26.01.2015–20.02.2015) și decembrie (7.12.2015–22.12.2015) și le completează pe cele derulate în această locație în anii 2013–2014.

1.1. Metodologia de cercetare

În cadrul primei etape (ianuarie-februarie 2015), până la intrarea noastră în amplasament, în octombrie 2014 constructorul a săpat mecanic, neautorizat, partea superioară a depunerilor antropice. Pentru a constata distrugerile provocate și a evalua situația arheologică au fost răzuite manual profilele caselelor și grundul și am procedat la delimitarea complexelor. Odată delimitate, complexele arheologice au fost numerotate și li s-au deschis fișe de cercetare. Toate desenele au fost executate la scara 1:20, iar poziționarea lor în teren s-a făcut cu stația totală. Materialele arheologice au fost conservate primar și vor fi studiate de specialiștii din domeniul ceramicii, arheozoologiei, pedologiei și geologiei. Au fost recoltate probe de lemn pentru datări dendrocronologice și radiocarbon. Ultimele tipuri de analize vor beneficia de o abordare Bayesiană, pentru a reflecta și în date absolute cronologia materialelor arheologice.

În cadrul celei de-a doua etape (decembrie 2015), în conformitate cu Proiectul de reabilitare a Pieței Sfântul Gheorghe, zidul geamiei Sultanului Învingător urma să fie consolidat prin subzidiri, executate secvențial, prin secțiuni înguste, numite sonde și etichetate cu litera „S”, a căror lățime, în funcție de necesitățile impuse de stabilitatea zidului, a variat de la 0,4 m la 1 m. Tot pentru rațiuni de stabilitate, secțiunile au fost cercetate alternativ, astfel: S2, S4, S6, S8, S10 și S12 într-o primă etapă, și S1, S3, S5,

* Muzeul Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara, e-mail: fdrasovean2000@yahoo.com

** Muzeul Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara, e-mail: cos_suciu@yahoo.com

*** Muzeul Național al Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara, e-mail: goshu_d@yahoo.com

S7, S9, S11, S13 în etapa a doua. Imediat ce cercetarea arheologică s-a finalizat, într-una dintre secțiuni (sub-împărțite, în funcție de orientarea față de punctele cardinale, în două sectoare, Est și Vest), constructorul a procedat, conform proiectului, la turnarea structurii de subzidire din beton armat.

Și în acest caz, scopul cercetărilor arheologice preventive a fost săparea straturilor antropice ce urmau a fi afectate de lucrările de subzidire a zidurilor geamiei și cercetarea integrală a complexelor arheologice aferente, pentru salvarea informațiilor de ordin istoric și arheologic și a bunurilor din patrimoniul cultural național. În paralel s-a urmărit și racordarea acestor straturi la stratigrafia generală a orizonturilor cultural-cronologice cărora acestea le aparțin, îndeosebi relația stratigrafică dintre zidurile moscheii și a bisericii iezuite¹ și corespondențele dintre acestea și structura compusă din bârne prinse în piroane și înglobate într-o masă de cărămizi mărunțite amestecate cu mortar, descoperită în 2014².

2. Etapa I

Cercetările din această etapă au vizat două casete pentru introducerea a doi stâlpi de iluminat. Colectivul de cercetare³ a optat pentru o cercetare exhaustivă a întregii suprafețe afectate de lucrările de reabilitare din cele două casete, numite C1 și C2 (**Fig. 1**).

2.1. Stratigrafia generală a sitului și dispunerea complexelor arheologice

Având în vedere situația creată de decaparea mecanică efectuată neautorizat de către constructor am curățat și îndreptat profilele și am procedat la răzuirea manuală a suprafeței pentru delimitarea exactă a tuturor complexelor. Din păcate, suprafața mică a casetelor, corelată cu ploile abundente din acea perioadă și cu ciclul de îngheț/dezghet (noapte/zi) au generat probleme legate de stabilitatea profilelor în caseta 2 (**Fig. 18**). Chiar dacă a fost executată o copertină de protecție, apa s-a infiltrat pe la baza nivelului de pietriș și nisip care susținea stratul de asfalt.

Profilurile arheologice cu descrierea fiecărui nivel al fiecărei casete sunt ilustrate în **Fig. 26** pentru Caseta 1 și **Fig. 28** pentru Caseta 2.

2.2. Prezentarea complexelor arheologice

2.2.1. Caseta 1

Unitatea de cercetare a fost situată în partea de nord-vest a pieței (**Fig. 1**) și avea o suprafață de 3,62 mp. Până la cota de 89,22 m, straturile au fost săpate mecanic, fără aprobare, de către constructor. Acesta a oprit lucrările doar atunci când a ajuns la nivelul bârnelor longitudinale ale străzii numită, pe baza informațiilor obținute în 2014, strada I. După oprirea lucrărilor, săpătura preventivă a vizat cercetarea structurilor străzilor II și III. Strada II este compusă din bârne de stejar, unele despicate, care erau puse pe aliniamentul de bârne dispuse longitudinal (**Fig. 3** și **4**). Partea superioară a bârnelor ce compuneau strada II este situată la cota de 89,02 m. Strada III era construită, la fel ca și cea următoare, pe o structură de lemn similară. Suprafața sa, aflată la cota de 88,72 m, era compusă din trunchiuri de copac cu un diametru cuprins cuprins între 0,15 și 0,25 m (**Fig. 5**).

În caseta C1 au fost descoperite doar primele trei faze (din cele șase constatate în anul 2006⁴) ale evoluției tramei stradale din acea zonă, restul fiind distruse de lucrările edilitare din ultimele secole. După cum a putut fi observat în săpăturile anterioare, lățimea străzilor era de cca. 2,3 m. Aceste amenajări fac parte din aceeași trama stradală, descoperită în 2006, numită în planul Perrette *Larenliş Soukagê*⁵, fapt ce ne permite o racordare a situației arheologice din Piața Sf. Gheorghe cu cea de pe strada 9 Mai, aflată în partea de nord a acesteia. Astfel, strada VI cercetată pe strada 9 Mai este aceeași cu strada III din Piața Sf. Gheorghe, strada V corespunde străzii II, iar strada IV are drept corespondentă strada I.

¹ Am dorit clarificarea acestei relații stratigrafice deoarece în timpul cercetărilor din 2014, în cadrul unor discuții, au fost vehiculate și idei potrivit cărora zidul moscheii ar fi de fapt fundația unui gard al bisericii iezuite. Vezi și la Forai 2015, 132.

² În cadrul discuțiilor purtate în cadrul colectivului de cercetare din 2014, s-a susținut și ideea că această structură ar putea aparține bisericii angevine.

³ Colectivul de cercetare din această primă etapă a fost compus din dr. Florin Drașovean (responsabil științific) și dr. Cosmin Ioan Suciu (membru).

⁴ Drașovean *et alii* 2007, 30–33; 36–40.

⁵ Opriș 2007, 18, 22.

O parte din materialul arheologic descoperit în această casetă este ilustrat în **Fig. 19**.

2.2.2. Casetă 2

Casetă 2 este situată în colțul de nord-est al Pieței Sf. Gheorghe, la limita cu strada *Proclamația de la Timișoara* (**Fig. 1**). La fel ca și în caseta 1, constructorul a săpat mecanic straturile până la cota de -1 m și s-a oprit doar când a atins partea superioară a fundației zidului de nord al bisericii iezuite. Suprafața cercetată a fost de 17,92 mp.

2.2.2.1. Fundația bisericii iezuite

Colțul de sud-est al bisericii iezuite a fost surprins în partea sudică a casetei (**Fig. 7**). Din studierea paramentului s-a constatat că nu sunt detalii constructive diferite față de ceea ce s-a observat în suprafața mare cercetată în 2013–2014. Zidul bisericii avea un șanț de fundație, a cărei lățime depășea cu cca. 0,5 m verticala paramentului zidului și tăia o altă structură zidită. Fundația nu a fost demontată, fiind conservată și protejată cu pământ.

2.2.2.2. Zidul din perioada otomană

Sub fundația bisericii iezuite, tăiat secant de aceasta, a fost descoperit un zid care a fost cercetat integral pe toată suprafața casetei. Are o lățime de circa 0,65 m, fiind compus din materiale heterogene, de la piatră ecarisată, cu elemente arhitectonice gotice provenite de la o clădire anterioară (**Fig. 8, 11, 12**) și cărămidă subțire (în exclusivitate!). Partea lui superioară se afla la cota de 89,34 m, iar baza la 89,56 m. Așa cum s-a putut observa din studiul profilului stratigrafic, zidul a fost demolat înainte de construirea bisericii iezuite, după cum o arată faptul că șanțul de fundație al bisericii taie nivelul de distrugere al zidului. Acest nivel a fost surprins doar pe o mică porțiune pe profilul de vest, restul fiind distrus de gropi din perioada modernă. Sub blocurile de piatră fasonată (**Fig. 11, 12**) a fost constatat un nivel compus din olane sparte legate cu mortar care acopereau un alt strat de cărămizi sparte ce încadrau capetele unor pari de lemn (**Fig. 9**) înfiți prin batere în lutul moale, care aveau rolul unor structuri de fundare (**Fig. 10**). Pe baza tehnicii de construcție, a materialelor constitutive și a poziției altimetrice a fundației, zidul este similar zidului geamiei Sultanului Învingător (cercetată în 2013–2014). Aceste considerente ne conduc spre ideea unei (relative, cel puțin!) contemporaneități cu zidul geamiei.

2.2.2.3. Apeductul 1

Sub zidul din perioada otomană a fost descoperit un strat de lut gri-gălbui cu incluziuni de cărbune, cu o grosime cuprinsă între 0,5 și 10 cm (**Fig. 13**). Sub acesta a fost surprinsă o fâșie de cărămizi dispuse orizontal, legate cu mortar, având o lățime maximă păstrată de cca. 70 cm. Aceasta nu este însă lățimea sa inițială, deoarece partea sa sudică a fost distrusă, pe toată lungimea, de șanțul de fundație a bisericii iezuite. În zona distrusă s-a putut observa că, sub stratul de cărămizi, era o conductă din ceramică. Conform avizului DJC Timiș (299/2.02.2015) resturile apeductului au fost păstrate *in situ*. Păstrarea *in situ* a resturilor apeductului a favorizat și prezervarea pe latura de sud a Casetei 2 a profilului depunerilor aflate sub acesta (**Fig. 28**).

În cercetările din 2013–2014 a fost identificată în sectorul 1 Vest și 1 Centru o structură similară, având un traseu șerpuit, care traversează suprafața de la vest la est. Țevile din ceramică, îmbinate după aceeași tehnică, erau depuse pe un suport masiv de mortar și cărămizi, care îngloba țevile, peste care a fost zidit un capac de cărămidă și piatră. Pentru a preveni tasările, ce ar fi putut fractura țevile, întreaga construcție a fost ridicată pe un aliniament de pari de stejar, bătuți în sol. În suprafața 4, cercetată în 2013/2014, s-a observat că, din punct de vedere stratigrafic, Apeductul 1 era tăiat de gropile mormintelor din necropola otomană și este contemporan cu nivelul Medieval I.

2.2.2.4. Structura arsă 1

Sub baza Apeductului 1 (**Fig. 27, 28**) au fost documentate mai multe straturi orizontale, groase de cca. 10 cm, compuse din lut galben, probabil amenajări sau podinele unor locuințe (**Fig. 14, 28**). Sub acestea a fost descoperită o structură arsă alcătuită din chirpici, lut roșiatic și cărbune. În partea inferioară s-au mai păstrat urmele unei bărne arse. Structura a fost amenajată pe un pat de lut galben (10 pe profilul AB al **Fig. 28**). Podina, pe latura de nord (singura identificată datorită suprafeței reduse a casetei) avea stâlpi ce făceau parte din structura pereților (S1, S2, S3 în planul din **Fig. 27**). Parii S2 și S3 aveau în partea superioară urme de arsură, iar în partea inferioară fibra lemnului s-a păstrat în condiții precare. Parul S1 are structura lemnoasă foarte bine păstrată. Materialele ceramice descoperite sunt ilustrate în **Fig. 23**.

2.2.2.5. *Baza stratului antropic*

Sub nivelul de lut galben corespunzător structurii arse (**Fig. 15**; nivel 10 pe profilul AB, **Fig. 28**), în cel mai vechi strat antropic din acest punct, au fost descoperite materiale ceramice și mai multe fragmente de coarne de cerb. Două dintre acestea au urme de tăiere, iar un fragment are urme de prelucrare.

Sub acest nivel este un strat de culoare gri-albăstrui, steril din punct de vedere arheologic.

3. Etapa a-II-a⁶

3.1. *Stratigrafia generală a zonei cercetate și dispunerea complexelor arheologice*

Dispunerea stratigrafică generală a putut fi urmărită în S7–13 (unde nu au fost complexe de mari dimensiuni care să distrugă straturile) (**Fig. 28–37**). În acest sector, stratigrafia se prezintă astfel:

- Strat mortar amestecat cu cărămizi, gros de cca. 0,20 m, ce reprezintă fundația zidului geamiei. Tehnica de fundare a constat în săparea unui șanț, a cărui lățime nu o depășește pe cea a zidului, în care au fost bătuți stâlpi de lemn, peste care s-a așezat un strat de cărămizi sparte legate cu mortar de proastă calitate. Acest amestec era mărginit de cărămizi așezate pe cant în poziție orizontală. Peste această amenajare a fost construit zidul geamiei, compus din materiale heterogene, provenite de la alte construcții. Partea inferioară a acestui strat de fundare este la adâncimea de 87,91 m în S7 și la 87,53 m în S12.

- Strat gri-brun, lutos, cu pigmenți de cărbune, având în compoziție oase, ceramică și fragmente de olane și cărămizi. Partea inferioară a acestui strat este la 87,47 m în S7 și la 87,32 m în S12. Acesta este stratul Medieval I.

- Strat brun, cu mult lemn în compoziție, cu partea inferioară la adâncimea de 87,07 m în S7 și 87,09 m în S12. Acesta este stratul Medieval II.

- Strat cenușiu închis, lutos, cu resturi de crengi și oase de animal, în special coarne de cerb, a cărui parte inferioară este situată la adâncimea de 86,76 m în S7 și la 86,51 m în S12. Acesta este stratul Medieval III.

- Strat de culoare cenușie-gălbui, steril din punct de vedere arheologic.

3.2. *Prezentarea complexelor arheologice*

3.2.1. *Complexul 80/84 (Fig 31–32)*

A fost cercetat, parțial, în campania 2013–2014, fiind considerat, la acea dată, ca două gropi (C80 și C84). Completând informațiile obținute în anii precedenți, acum putem preciza că cele două gropi sunt parte a unui singur complex, pe care, din rațiuni legate de analizarea materialului arheologic, îl numim C80/84. Groapa acestuia are o formă ovală, măsurând pe axa lungă 5,7 m. Lățimea nu a putut fi precizată cu exactitate deoarece partea de est a gropii a fost distrusă de șanțul de fundație a bisericii iezuite. Din punct de vedere stratigrafic, groapa aparține nivelului Medieval I.

În S 1–6, stratigrafia internă a acestui complex (**Fig. 29**) este următoarea:

- Nivel de moloz care se află sub fundația zidului geamiei (doar sub ductul zidului geamiei), situat la cota de 87,71 m.

- Nivel de pământ gălbui-verzui cu pigmenți de cărbune, strat de amenajare a terenului în vederea construirii geamiei. În acest nivel a fost săpat șanțul de fundație al zidului geamiei.

- Nivel brun-închis, lutos, cu pigmenți de cărbune.

- Nivel compus din resturi de cărămidă și var, cu aspect de moloz. În zona de contact dintre nivelul compus din resturi de cărămidă și var, cu aspect de moloz și nivelul următor compus din pământ lutos de culoare neagră au fost descoperite foarte multe fragmente ale unor vitralii care provin de la o construcție anterioară care a fost demolată. Probabil din aceasta au fost luate și elementele arhitectonice gotice care au fost folosite ca materiale de construcție pentru edificarea geamiei.

- Nivel de pământ lutos de culoare neagră.

- Nivel de pământ lutos, de culoare brun-închis.

Studiul dinamicii de umplere a gropii arată că aceasta era vizibilă, ca o albiere, în momentul construcției

⁶ Colectivul de cercetare a fost compus din dr. Florin Drașovean (responsabil științific), dr. Dragoș Diaconescu și dr. Cosmin Ioan Suci (membri).

geamiei. În această situație, constructorii au umplut groapa cu moloz peste care au nivelat cu un strat de pământ de culoare gălbui-verzui, bine tasat.

Pe fundul acestui complex, deasupra unui strat de amenajare format din moloz, au fost descoperite resturile unei podele de lemn, groasă de cca. 1 cm, care a fost mult mai bine păstrată în partea cercetată în 2014.

3.2.2. Complexul 1/2015

A fost cercetat în S6, la capătul sudic la segmentului nordic al zidului geamiei (**Fig. 34**). Are o umplutură formată din lut galben – în partea superioară și brună – în partea inferioară. Acest complex poate fi legat de activitățile de consolidare a zidului bisericii iezuite, ceea ce, indirect, a condus la distrugerea unui segment al zidului geamiei.

3.2.3. Complexul 5/2015

A fost cercetat în partea sudică a zidului geamiei, între acesta și zidul bisericii iezuite, în S10–12, fiind suprapus de zidul geamiei și tăiat de cel al bisericii (**Fig. 36**). Acesta este suprapus de stratul brun-cenușiu, lutos, care, la rândul-i, este suprapus de stratul de cărămidă spartă ce provine atât de la distrugerea pavajului fostei moschei, cât și de la construcția bisericii, aparține nivelului Medieval II. Are o formă circulară, umplutura acestui complex a constat din cărămidă spartă și mortar. Fundul gropii era la adâncimea de 86,45 m.

3.2.4. Zidul geamiei (Fig. 29, 33, 34, 37)

Așa cum s-a precizat la descrierea situației stratigrafice, în partea nordică, a fost construit peste un complex de locuit (Complexul 80/84) din stratul Medieval I, care, în momentul începerii lucrărilor, mai era încă vizibil. La acea dată, acesta era dezafectat, fiind deja umplut cu stratul de pământ lutos de culoare neagră, sub care s-au descoperit resturile podelei. Pentru a astupa groapa, constructorii au depus un strat de moloz, ce provenea, foarte probabil, de la demolarea unei construcții de care am amintit deja, peste care au depus un strat de pământ de culoare gălbui-verzui, lutos pe care l-au tasat. Acest strat a fost constatat și la segmentul sudic la zidului. În acesta, constructorii au săpat un șanț de fundație, adânc de numai 0,25 m, în care au fost bătuți stâlpi confecționați din trunchiuri de stejar despicate (**Fig. 52**). Pe marginea șanțului au fost puse cărămizi în cant, iar spațiul dintre acestea a fost umplut cu bucăți de cărămizi legate cu mortar. Peste această fundație a fost construit zidul.

3.2.5. Zidul de vest al bisericii iezuite (Fig. 38–39)

A fost cercetat în S12, profitându-se de prezența complexului 5, până la talpa de lemn pe care a fost fundat (**Fig. 36**). Acesta are aceeași tehnică de construcție, observându-se că zidul are două tronsoane, unite printr-un arc de descărcare, construit ulterior (**Fig. 42–44**). Zona arcului, din motive care nu ne sunt foarte clare, a generat o instabilitate a zidului care a impus efectuarea unor ample lucrări de consolidare. Acestea au constat, într-o primă etapă, în zidirea unei structuri compuse din bârne de stejar, unele cu o grosime de peste 40 de cm, prinse între ele cu piroane (**Fig. 40**). Partea principală a acesteia era dispusă în afara zidului, fiind turnată/construită într-un șanț cu aceleași dimensiuni ca și structura, printre care s-au depus resturi de cărămizi și mortar lichid. Șanțul de implementare al acestei structuri a distrus o parte a zidului geamiei și a tăiat toate depunerile antropice anterioare construirii acestuia (**Fig. 41**). Structura, printr-un sistem de bârne dispuse în forma literei Z, se prelungea sub bolta arcului de descărcare din zidul bisericii și o susținea (**Fig. 39, 42**). Se pare însă că această intervenție nu a stopat instabilitatea arcului, fapt ce i-a determinat pe constructori, la un interval de timp foarte scurt, atunci când încă nu umpluseră șanțul de fundație, să procedeze atât la micșorarea deschiderii bolții prin zidirea unor surplombe la baza ambelor capete ale arcului (**Fig. 43–45**), surplombe care erau ținute cu structura de rezistență (**Fig. 46 și 47**) de care am amintit, cât și la micșorarea amplitudinii bolții (vezi **Fig. 42**). Poate, în acest moment, s-a tăiat în cheia de bolta și gura de aerisire a unei încăperi de la subsolul bisericii. Se pare că grija pentru stabilitatea zidului era constantă și în această intervenție, constructorii sprijinind cheia de boltă cu cărămizi, așezate în cant pe structura de bârne și ținute de partea superioară a surplombelor (**Fig. 48**).

3.2.6. Zidul

Construit între cel al geamiei și al bisericii iezuite, având ductul perpendicular pe ambele (**Fig. 49**), a fost cercetat atât în campania 2013–2014, cât și în 2015. Era construit din cărămidă legată cu mortar, păstrat în condiții precare. Din studiul acestuia s-a constatat că se sprijinea pe zidul bisericii iezuite, fiind mai târziu decât acesta.

3.3. Lucrările ENEL

În anul 2015, în partea de răsărit a Pieței Sfântul Gheorghe a fost săpat un șanț pentru introducerea unor cabluri de curent. Cu acel prilej a fost curățată partea superioară păstrată a zidului bisericii iezuite și au fost observate în structura acestuia mai multe blocuri din piatră fasonată și unele elemente arhitectonice⁷ care provin, probabil, din structura geamiei (**Fig. 50 și 51**).

4. Încadrarea cronologică. Scurte concluzii

Așa cum am precizat mai sus, materialele descoperite în ambele locații sunt în curs de conservare și restaurare și vor fi prelucrate de specialiști din domeniul ceramicii, uneltelor, numismaticii, pedologiei, geologiei și arheozoologiei. În această etapă a cercetărilor, au putut fi precizate o serie de date care, în parte, confirmă informațiile din documentele vremii.

Despre biserica cu hramul Sf. Gheorghe din *Cetatea Timișoarei* (sublinierea noastră) documentele o atestă în anul 1323 (după alte surse 1325). Documentul însă nu precizează localizarea precisă a acesteia în Cetate. Cu toate acestea, tradiția istoriografică o localizează în actuala Piața Sf. Gheorghe, care mai presupune și faptul că a fost transformată în moschee după 1552, când Timișoara este cucerită de otomani.

Cercetările noastre, atât cele din 2013–2014 cât și din 2015, au demonstrat că în această locație nu a existat biserica din perioada angevină, cele mai vechi structuri zidite din această zonă aparținând unei clădiri impunătoare, lungă de peste 15 m (nu se cunoaște lungimea exactă deoarece clădirea se continuă și în afara suprafeței cercetate), a cărei latură nordică se încheiea cu o absidă. Nivelul de construcție al acestui edificiu, marcat de un strat de culoare gălbuie rezultat din dezagregarea bucăților rezultate din fasonarea/refasonarea pietrelor, a putut fi constatat pe o mare parte a suprafeței cercetate în 2013–2014 și suprapune cele trei niveluri de locuire din perioada medievală (I–III). Ultimul dintre acestea, nivelul Medieval I, este datat și după un fals al unui dinar transilvănean emis de Ferdinand I/Ferdinand al II-lea împărat al Sfântului Imperiu Romano-German (1526–1564), descoperit pe nivelul de călcare și care are inscripționat numărul 541 al anului 1541⁸. În structura zidului au fost identificate și elemente arhitectonice care provin dintr-o construcție gotică a cărei locație nu a putut fi stabilită, iar în nivelul superior de amenajare din groapa 80/84, aflată sub zidul geamiei, s-au descoperit fragmente de vitralii. Prin urmare informația transformării bisericii în moschee nu este confirmată de cercetările arheologice așa cum nici situarea bisericii amintite în documentele din secolul al XIV-lea în acest loc nu mai poate susținută. Este însă cert că o parte a materialului de construcție refolosit și prezența fragmentelor de vitralii în nivelul de amenajare aflat sub zidul moscheii provin din demolarea unui alt edificiu construit în stil gotic, care poate fi unul ecleziastic, dar și laic. Dacă nu putem preciza cu exactitate data începerii lucrărilor de construcție a geamiei, în documentele vremii se precizează că refacerea acoperișului cu acoperitoare din plumb a fost efectuată în 1572, dată la care putem presupune că edificarea geamiei a fost terminată⁹.

După 1716, clădirea geamiei, împreună cu trei case de lemn aflate în imediata vecinătate a acesteia, este dată călugărilor iezuiți¹⁰ care oficiază prima liturghie la 8 aprilie 1718¹¹. Începând din 1754 biserica își pierde calitatea de catedrală. Tot din acest an încep ample lucrări de construcție, care vor dura paisprezece ani, mai precis până în 1769. Observațiile făcute în zona de răsărit a pieței, prilejuate de lucrările ENEL, au arătat că o parte a materialelor de construcție folosite la una dintre fundațiile zidurilor interioare provin din clădirea vechii geamii.

⁷ Acestea erau integrate și legate cu același fel de mortar de cărămizile din zidul bisericii. Ca atare s-a renunțat la ipoteza păstrării și înglobării de către constructorii bisericii a unui fragment de zid dintr-un edificiu mai vechi, oricare ar fi fost acesta.

⁸ Determinarea monedei a fost făcută de colegul dr. Raoul Șeptilici, căruia îi mulțumim și pe această cale. Pentru mai multe detalii vezi studiul său din acest volum.

⁹ Feneșan 2006, 139–140 și nota 309.

¹⁰ Koloman 1958, 162, 167.

¹¹ Koloman 1958, 163, nota 31.

O altă chestiune deosebit de importantă, ce a suscitat, așa cum am mai amintit, discuții atât în cadrul colectivului de cercetare din 2013–2014, și a generat păreri, mai mult sau mai puțin avizate, în literatură¹², este legată de apartenența la biserica angevină a structurii din bârne de stejar, construită într-un șanț cu aceleași dimensiuni ca și structura, printre care s-au depus resturi de cărămizi și mortar lichid, dispusă în afara zidului de vest al bisericii iezuite¹³. Toate datele de care dispunem în urma cercetărilor din 2013–2014 și din 2015, atât cele stratigrafice cât și cele furnizate în urma studiului de parament a zidului de vest a bisericii iezuite, nu confirmă această ipoteză. Structura în cauză este mai târzie, fiind construită după ce acest zid a fost, în parte, edificat, mai exact după 1754, și avea menirea, așa cum am mai precizat, de a stopa tasările arcului bolții răsuflătorii din zidul de vest al bisericii iezuite.

Deosebit de importantă este descoperirea în Caseta 2/2015 a unui zid construit în aceeași tehnică și din materiale de construcție similare celor din zidul geamiei. Mai mult, din punct de vedere altimetric, partea sa inferioară se situează la același nivel ca și zidul geamiei. Aceste date ne conduc la ipoteza că zidul ar putea să fie contemporan cu geamia și datorită poziției sale stratigrafice excludem posibilitatea să aparțină bisericii angevine.

Acest zid suprapune structura unui apeduct care a fost documentat și în partea de nord a Pieței Sfântul Gheorghe, acolo fiind numit Apeductul 1. Acesta, așa cum o arată relațiile stratigrafice generale și cele cu gropile mormintelor din cimitirul aferent geamiei, a fost construit în perioada de început a secolului al XVI-lea și a funcționat până în momentul primelor înmormântări. Existența acestui sistem modern de aducțiune a apei indică funcționarea unui sistem hidrotehnic complex, iar crearea unei presiuni adecvate, care să facă posibilă circulația apei prin conducte, putea fi asigurată la acea dată, numai folosind principiul vaselor comunicante, fiind necesară existența unei cisterne poziționată la înălțime. Prin această prismă, este foarte posibil ca Turnul Apei, aflat în structura fortificațiilor cetății Timișoarei în momentul cuceririi orașului de către otomani (1552), să fi fost un turn-cisternă, care ar fi putut fi alimentat din canalul adiacent cu ajutorul unor roți hidraulice.

Listă figuri

- Fig. 1. Plan topografic general de încadrare (Caseta 1- punctele 5, 6, 7, 8 – roșu; Caseta 2- punctele 1, 2, 3, 4 – albastru).
- Fig. 2. Planul săpăturilor din Piața Sf. Gheorghe cu detaliu Zid Geamie.
- Fig. 3. Caseta 1. Strada V- partea superioară.
- Fig. 4. Caseta 1. Strada V- partea de sub construcție.
- Fig. 5. Caseta 1. Strada VI – partea superioară.
- Fig. 6. Caseta 1. Profilul de nord cu dispunerea străzilor.
- Fig. 7. Caseta 2. Zidul bisericii iezuite (în partea stângă) și zidul otoman (în dreapta imaginii).
- Fig. 8. Caseta 2. Zidul otoman după demontarea stratului de cărămizi.
- Fig. 9. Caseta 2. Zidul otoman după demontarea structurii zidite. Se observă golurile lăsate de capetele structurii de lemn.
- Fig. 10. Caseta 2. Golurile lăsate de stâlpii structurii de fundare a zidului otoman.
- Fig. 11. Caseta 2. Bloc de piatră din structura zidului otoman.
- Fig. 12. Caseta 2. Reconstituire muzeu. Bloc piatră 02- Bloc piatră 03.
- Fig. 13. Caseta 2. Apeductul, partea superioară.
- Fig. 14. Caseta 2. Profilul depunerilor antropice de sub zidul otoman.
- Fig. 15. Caseta 2. Stratul inferior cu depunerile de coarne.
- Fig. 16. Caseta 1. Strada IV, umplutura între nivel 1 și 2. Ceramică.
- Fig. 17. Caseta 1. Strada IV, umplutura între nivel 1 și 2. Lamă metal cuțit/briceag.
- Fig. 18. Caseta 1. Strada IV, umplutura între nivel 1 și 2. Lamă metal cuțit/briceag.
- Fig. 19. Caseta 1. Strada V, umplutura între nivel 1 și 2. Material osteologic prelucrat.

¹² Forai 2015, 131–134. În acest articol nu avem intenția de a analiza părerile autorului; o vom face atunci când vom publica primul volum al monografiei cercetărilor preventive din Piața Sfântul Gheorghe.

¹³ Lăsând deoparte implicațiile etice și uzanțele privind buna conduită în cercetare, domnul Ovidiu Forai analizează în carte, fără a cere măcar acordul coordonatorului științific, informații și folosește imagini din timpul cercetărilor din 2013–2014.

- Fig. 20. Caseta 1. Strada V, umplutura între nivel 1 și 2. Ceramică.
 Fig. 21. Caseta 2. Pipă cu inscripție în limba osmană din stratul gălbui, -1,60, la nord de zidul bisericii iezuite.
 Fig. 22. Caseta 2. Ceramică -1,8 m, din umplutura strat gri, la nord de apeduct.
 Fig. 23. Caseta 2. Structura arsă 1. Ceramică.
 Fig. 24. Caseta 2 (strat 17, lut gri cu gălbui și cărbune, profil vest), -2,3 față de trotuar. Ceramică.
 Fig. 25. Caseta 2. Nivelul cu depunere de coarne de cerb.
 Fig. 26. Caseta 1. Profil nordic.
 Fig. 27. Caseta 2. Plan Structura arsă 1.
 Fig. 28. Profil AB.
 Fig. 29. Profil expunere vestică a complexului 80/84 suprapus de zidul geamiei.
 Fig. 30. Profil tronsonul sudic al zidului geamiei cu expunere vestică.
 Fig. 31. Vedere generală tronson nordic (geamie).
 Fig. 32. Sonda 2. Profilul vestic.
 Fig. 33. Sonda 6. Tronson nordic (geamie), profilul cu expunere sudică.
 Fig. 34. Sonda 6. Complexul C1/2015.
 Fig. 35. Sonda 8. Profilul vestic.
 Fig. 36. Sonda 10. Profilul vestic (Biserica Iezuită), complexul C5.
 Fig. 37. Sonda 12. Profilul vestic.
 Fig. 38. Segmentul nordic al zidului bisericii iezuite (stânga) și structura de consolidare a arcului (dreapta).
 Fig. 39. Legarea structurii de consolidare la arcul zidului vestic al bisericii iezuite.
 Fig. 40. Piron de fixare al bânelor structurii de consolidare a zidului bisericii iezuite. Detaliu.
 Fig. 41. Profil nordic. Se observă cum șanțul în care a fost construită structura de consolidare taie toate depunerile antropice anterioare (medievale și otomane).
 Fig. 42. Arcul de legare a celor două părți ale zidului vestic a bisericii iezuite cu structura de susținere a acestuia. Detaliu.
 Fig. 43. Legarea arcului la segmentul nordic al zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.
 Fig. 44. Legarea arcului la segmentul sudic al bisericii iezuite. Vedere de ansamblu.
 Fig. 45. Legarea arcului la segmentul sudic al zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.
 Fig. 46. Legarea structurii de consolidare la partea sudică a arcului zidului vestic al bisericii iezuite. Vedere de ansamblu.
 Fig. 47. Legarea structurii de consolidare la partea sudică a arcului zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.
 Fig. 48. Legarea structurii de consolidare la cheia bolții de unire a celor două segmente ale zidului vestic al bisericii iezuite. Zona gurii de aerisire.
 Fig. 49. Zidul târziu dintre cel al geamiei și al bisericii iezuite.
 Fig. 50. Zona de est a Pieței Sfântul Gheorghe. Zidul bisericii iezuite dezvelit de lucrările ENEL. Vedere de ansamblu.
 Fig. 51. Zona de est a Pieței Sfântul Gheorghe. Zidul bisericii iezuite dezvelit de lucrările ENEL. Detaliu.
 Fig. 52. Capetele structurii de lemn a fundației geamiei. Detaliu.
 Fig. 53. Material ceramic. S6, nivel Medieval II.
 Fig. 54. Material ceramic. S2, fundație zid geamie.
 Fig. 55. Material ceramic și osteologic. S5 (0,7-0,9 m), plan 4, nivel brun (G84).
 Fig. 56. Material ceramic și osteologic. S5 (0,7-0,9 m), plan 4, nivel brun (G84).

Bibliografie

Drașovean <i>et alii</i> 2006	Drașovean, F.; Feneșan, C.; Flutur, A.; Szentmiklosi, A.; Susi, G. El.; Kopeczny, Zs.; M-Kiss, H.; Șeptilici, R.; Dinu, N., <i>Timișoara în amurgul Evului Mediu</i> , Timișoara, 2007.
Feneșan 2006	Feneșan, C., <i>Cultura otomană a Vilayetului Timișoara 1552–1716</i> , Timișoara, 2006.
Forai 2015	Forai, O., <i>Biserica Sfântul Gheorghe, prima Catedrală a Timișoarei</i> , Timișoara, 2015.
Koloman 1958	Koloman, J., <i>Jesuiten im Banat. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Temeswarer Banats</i> . În: <i>Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs</i> , Bd. 11, Wien, 1958, p. 154–220.
Opriș 2007	Opriș, M., <i>Timișoara. Monografie urbanistică</i> , Timișoara, 2007.

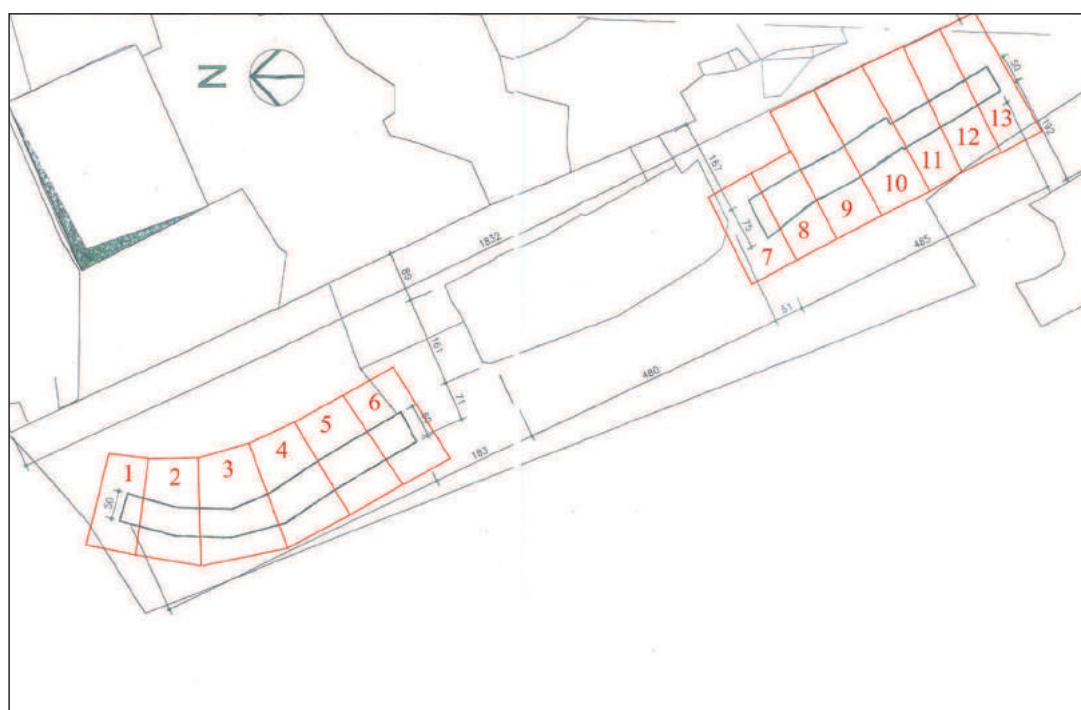

Fig. 3. Caseta 1. Strada V – partea superioară.

Fig. 4. Caseta 1. Strada V – partea de substrucție.

Fig. 5. Caseta 1. Strada VI – partea superioară.

Fig. 6. Caseta 1. Profilul de nord cu dispunerea străzilor.

Fig. 7. Caseta 2. Zidul bisericii iezuite (în partea stângă) și zidul otoman (în dreapta imaginii).

Fig. 8. Caseta 2. Zidul otoman după demontarea stratului de cărămizi.

Fig. 9. Caseta 2. Zidul otoman după demontarea structurii zidite. Se observă golurile lăsate de capetele structurii de lemn.

Fig. 10. Caseta 2. Golurile lăsate de stâlpii structurii de fundare a zidului otoman.

Fig. 11. Caseta 2. Bloc de piatră din structura zidului otoman.

Fig. 12. Caseta 2. Reconstituire muzeu. Bloc piatră 02 – Bloc piatră 03.

Fig. 13. Caseta 2. Apeductul, partea superioară.

Fig. 14. Caseta 2. Profilul depunerilor antropice de sub zidul otoman.

Fig. 15. Caseta 2. Stratul inferior cu depunerile de coarne.

Fig. 16. Caseta 1, Strada IV, umplutura între nivelele 1 și 2. Ceramică.

Fig. 17. Caseta 1, Strada IV, umplutura între nivelele 1 și 2. Lamă metal cuțit/briceag.

Fig. 18. Caseta 1, Strada IV, umplutura între nivelele 1 și 2. Ac cupru.

Fig. 19. Caseta 1, Strada V, umplutura între nivelele 1 și 2. Material osteologic prelucrat.

Fig. 20. Caseta 1, Strada V, umplutura între nivelele 1 și 2. Ceramică.

Fig. 21. Caseta 2. Pipă cu inscripție în limba osmană din stratul gălbui, -1,60, la nord de zidul bisericii iezuite.

Fig. 22. Caseta 2. Ceramică -1,8 m, din umplutura strat gri, la nord de apeduct.

Fig. 23. Caseta 2. Structura arsă 1. Ceramică.

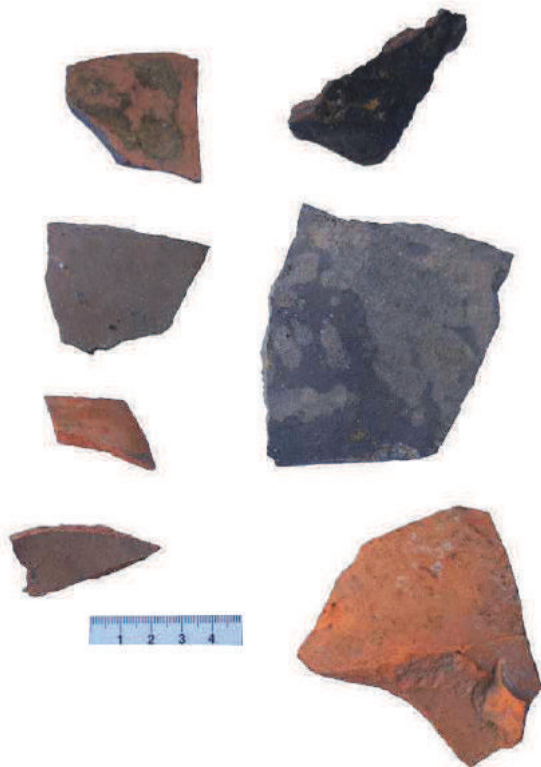

Fig. 24. Caseta 2 (strat 17, lut gri cu gălbui și cărbune, profil vest), -2,3 față de trotuar. Ceramică.

Fig. 25. Caseta 2 . Nivelul cu depunere de coarne de cerb.

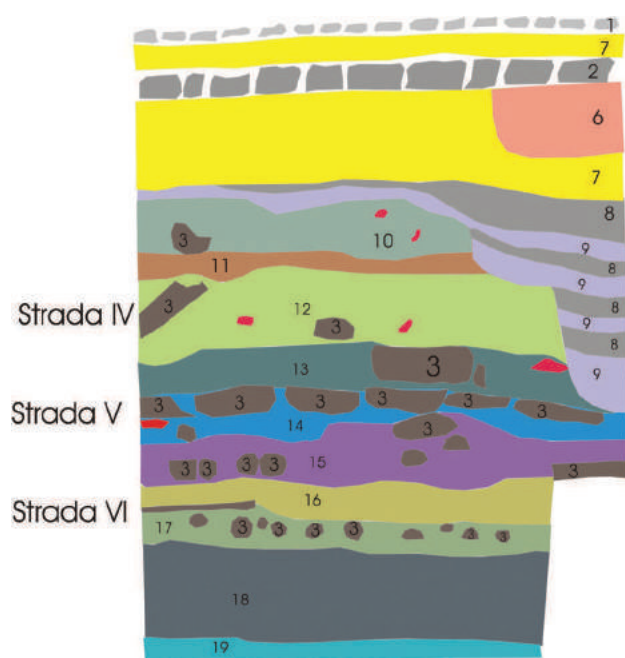

Fig. 26. Caseta 1. Profil nordic. 1. Dale din ciment moderne; 2. Dale de la stradă (bloc); 3. Trunchi lemn; 4. Cărămidă; 5. Strat de nisip, amenajare pentru fixare dale; 6. Strat nisip în amestec cu lut; 7. Strat de nisip; 8. Strat gri lutos (10 YR-4/1 dark gray) cu mici fragmente de cărămidă; 9. Strat nisipos cu fragmente cărămidă tasată și mortar (10 YR-4/3 brown); 10. 10YR-2/1 strat afânat cu lemn, fragmente de cărămidă, bârne de lemn; 11. 10 YR-4/1 dark gray, strat gri lutos cu fragmente mici de cărămidă (sporadic) și bucăți de lemn (rare); 12. Strat gri, lutos, cu multe bucăți de lemn mici+ fragmente de cărămidă, cu o bârnă dreptunghiulară de lemn (10 YR-4/1 dark grey); 13. Strat gri închis, lutos, cu bucăți de calcar, o grindă dreptunghiulară de lemn, fragmente de lemn și flecuri de nisip (10YR-3/1 very dark grey); 14. Strat gri lutos cu aglomerare de grinzi de lemn (10YR-4/1 dark grey); 15. Strat gri lutos cu fragmente de cărbune, cu grinzi circulare juxtapuse (10YR-4/1 dark grey); 16. Strat gri lutos cu flecuri de lut gri-verzui, bucăți de lemn (10YR-4/1 dark grey); 17. Strat de amenajare grinzi (10YR-3/1 very dark grey); 18. Strat lutos gri cu urme de lemn (10 YR -2/1 black); 19. Strat gri albastrui cu pigment galben (Gley 1-4/Ndark grey).

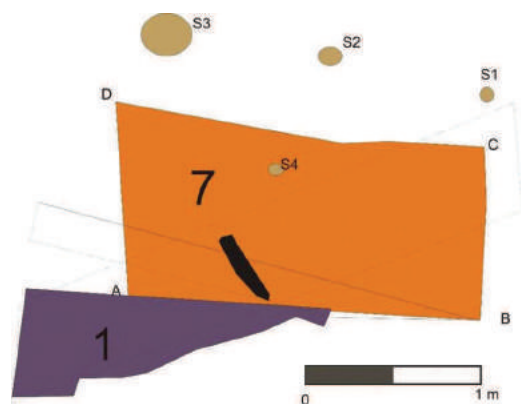

Fig. 27. Caseta 2. Plan Structura arsă 1 (1 – Apeductul 1, 7 – structură arsă puternic, relativ compactă; S1,S2,S3, -stâlpi bătuți în steril; S4 – stâlp interior; cu negru urma unei bârne arse)

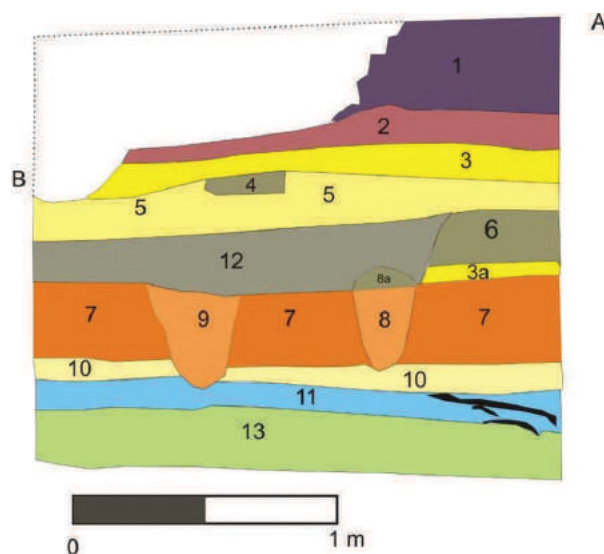

Fig. 28. Profil AB (Vezi Fig. 60). 1. Apeductul; 2. Lut gri cu mici fragmente de cărbune (10YR-3/1 very dark gray); 3/3a. Lut gălbui cu cărbune (10YR-4/1 dark grey); 4. lut gri cu cărbune și chirpici (25Y-6/6 olive yellow); 5. lut gri gălbui cu intruziuni de lut galben, cărbune, chirpici; 6. lut gri cu urme sporadice de chirpici (Gley 1-4/N dark grey); 7. Structură arsă 1 – chirpici, cărbune, lut ars (10 YR-2/2 very dark brown); 8. lut gri cu arsură/chirpici (10YR-3/3 dark brown); 9. arsură și chirpici (10YR-2/2 very dark brown); 10. lut galben sub Structura arsă 1 (25Y-6/6 olive yellow); 11. lut gri închis cu cărbune (Gley 1-3/N dark greenish grey); 12. lut gri cu flecuri gălbui (10YR-4/1 dark grey); 13. Strat gri albastrui (Gley 1-4/N dark grey).

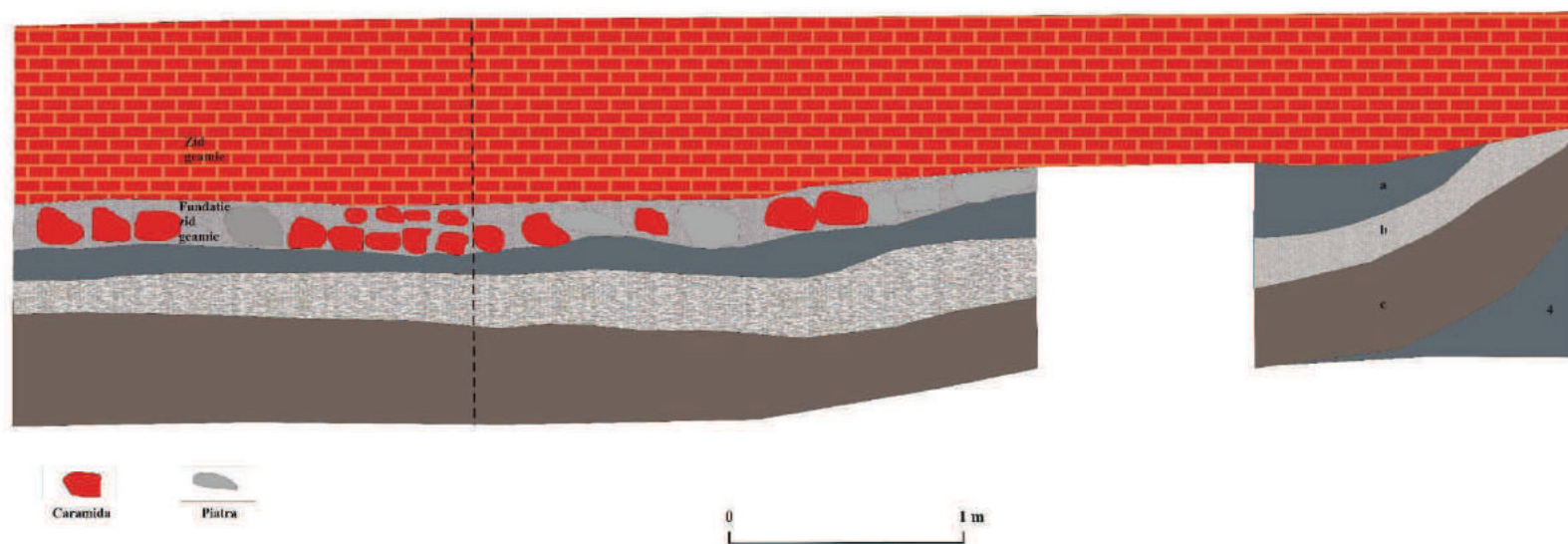

Fig. 29. Profilul în expunere vestică al complexului 80/84 suprapus de zidul geamiei.

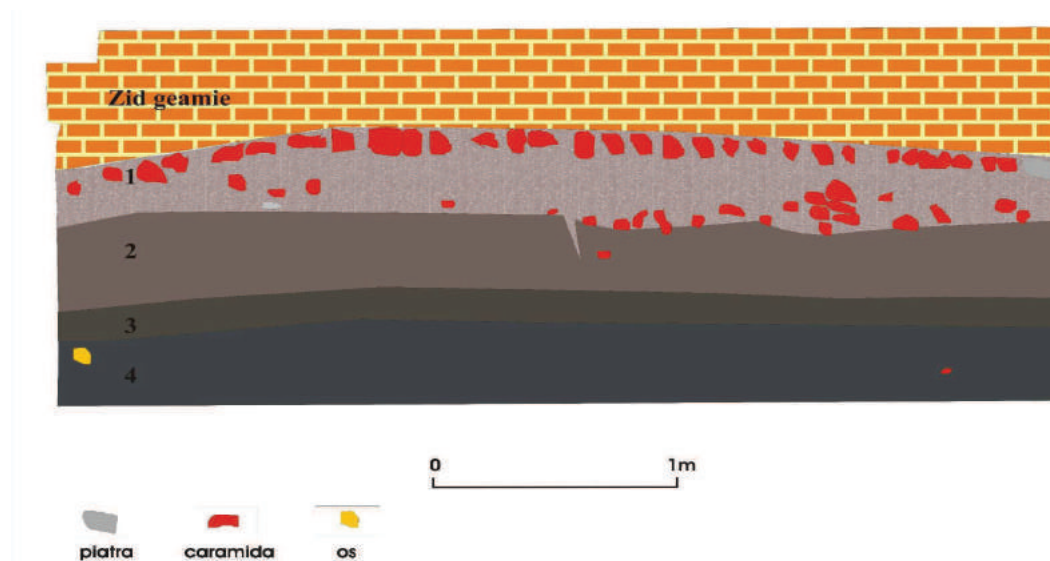

Fig. 30. Profilul tronsonului sudic al zidului geamiei cu expunere vestică.

Fig. 31. Vedere generală tronson nordic (geamie).

Fig. 32. Sonda 2. Profilul vestic.

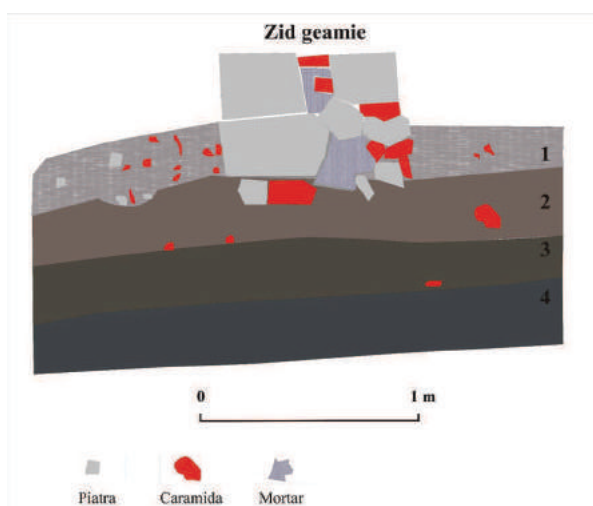

Fig. 33. Sonda 6. Tronson nordic (geamie), profilul cu expunere sudică.

Fig. 34. Sonda 6. Complexul C1/2015.

Fig. 35. Sonda 8. Profilul vestic.

Fig. 36. Sonda 10. Profilul vestic (Biserica Iezuită), complexul C5.

Fig. 41. Profil nordic. Se observă cum șanțul în care a fost construită structura de consolidare taie toate depunerile antropice anterioare (medievale și otomane).

Fig. 42. Arcul de legare a celor două părți ale zidului vestic a bisericii iezuite cu structura de susținere a acestuia. Detaliu.

Fig. 43. Legarea arcului la segmentul nordic al zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.

Fig. 44. Legarea arcului la segmentul sudic al bisericii iezuite. Vedere de ansamblu.

Fig. 45. Legarea arcului la segmentul sudic al zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.

Fig. 46. Legarea structurii de consolidare la partea sudică a arcului zidului vestic al bisericii iezuite. Vedere de ansamblu.

Fig. 47. Legarea structurii de consolidare la partea sudică a arcului zidului vestic al bisericii iezuite. Detaliu.

Fig. 48. Legarea structurii de consolidare la cheia bolții de unire a celor două segmente ale zidului vestic al bisericii iezuite. Zona gurii de aerisire.

Fig. 49. Zidul târziu dintre cel al geamiei și al bisericii iezuite.

Fig. 50. Zona de est a Pieței Sfântul Gheorghe. Zidul bisericii iezuite dezvelit de lucrările ENEL. Vedere de ansamblu.

Fig. 51. Zona de est a Pieței Sfântul Gheorghe. Zidul bisericii iezuite dezvelit de lucrările ENEL. Detaliu.

Fig. 52. Capetele structurii de lemn a fundației geamiei. Detaliu.

Fig. 53. Material ceramic. S6, nivel Medieval II.

Fig. 54. Material ceramic. S2, fundație zid geamie.

Fig. 55. Material ceramic și osteologic. S5 (0,7-0,9 m), plan 4, nivel brun (G84).

Fig. 56. Material ceramic și osteologic. S5 (0,7-0,9 m), plan 4, nivel brun (G84).